

TARIMSAL ÜRETİM, GELİR VE BESLENME**Doç. Dr. Ahmet ŞAHİNÖZ (*)**

Amerikalı yazar Susan GEORGE (1), 1975 yılında yayınlanan kitabında aynen şöyle söylüyor: "Üzerinde yaşadığımız toprak 10 milyar insanı, hem de iyi bir biçimde besleyebilir. Yeter ki insanoglu sahip olduğu doğal ve teknik olanakları bu amaçla kullanabilsin".

Üstelik aradan geçen 15 yıllık süre içerisinde tarımsal teknikler çok daha ilerlemiş, yavaş yavaş uygulamaya konan biyoteknoloji sayesinde bu 10 milyar rakamını çok daha yukarı çıkarmak imkân dahiline girmiş bulunmaktadır.

Ancak dünyamızda şu an tarımsal üretim yönünden yaşanan gerçek, hiç de bizim olmasını arzu ettiğimiz gibi değildir. Üzerinde yaşadığımız dünya, tarımsal üretim yönünden bıçakla ikiye ayrılmış gibidir; Kuzey Yarımkürede stoklara sığmayan tarımsal fazla, Güneyde milyonlarca insanın yazgısı halini alan açlık ya da en azından yetersiz beslenme.

- TARIMSAL FAZLA ve AÇLIK

Çalışan nüfusun % 10'undan azını tarım kesiminde istihdam eden ülkelerde tarımsal fazla sürekli bir olgu halini almışken, bu oranın % 50'nin üzerine çıktığı ülkelerde beslenme sorununun sağlıklı bir çözüme kavuşmaması genel ekonomik gelişme ile ilgilidir. İki asırdan beri sanayileşme ile birlikte ekonomik gelişmelerini başlatan ülkeler, sürekli yenilenen ileri tarım tekniklerini tarım kesimine uygularken, bu gelişmenin dışında kalan ülkeler sözkonusu tekniklerle ancak 1950'lerden sonra tanışabilmişlerdir.

Geç kalmanın faturası ise çok ağırdır. Bugün ABD'li çiftçinin yıllık ortalama üretimi, geleneksel tarım tekniklerinden henüz kopamamış bir Afrikalınıninkinin tam 100 katıdır (2). Ve bu Amerikalı çiftçi kendisinden başka yaklaşık 80 aileye yetecek

(*) Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) Nourrir Dix Milliards d'hommes? Ed PUF, 1975, Paris.

(2) P. URI; Aider le Tiers-Monde à se nourrir lui-même. Ed. Economica, 1981, Paris, s. 21.

düzeyde üretim yapılabilmektedir (3). Bu bakımdan dünyada tarımsal üretimin % 55'ini gerçekleştiren gelişmiş ülkelerin, tüm dünyada çalışan nüfusa katkıları sadece % 8'dir.

Güney Yarımküreyi oluşturan gelişmekte olan ülkelerin, 1960'lardan günümüze kadar tarımsal üretim alanında çok önemli atılımlar gerçekleştirdiklerini de burada kaydetmeliyiz. Örneğin, Birleşmiş Milletler verilerine göre bu ülkelerde tarımsal üretim yılda ortalama, 1961-1985 döneminde yaklaşık % 3'lük bir artış göstermiştir ki, bu dünya ortalamasının da üzerine çıkan bir artıştır.

Tarımsal üretimdeki bu olumlu gelişmeler doğal olarak tüm gelişmekte olan ülkeler için aynı düzeyde geçerli değildir. Örneğin, sözkonusu dönemde "Yeşil Devrim"den geniş ölçüde yararlanan Güneydoğu Asya ülkelerinin çoğunda bu oran % 4'e yaklaşırken, ileri tarım tekniklerine yabancı kalan Afrika'da % 2 düzeyinde kalmıştır. Dünyanın ikinci en kalabalık ülkesi olan ve 1960'lı yılların başında açlıkla pençelesen, aynı zamanda dünyanın ikinci önemli tahıl ithalatçısı olan Hindistan, Yeşil Devrimin simgesi olan yüksek verimli tohumlukları kullanarak birkaç yılda tahıl üretimini iki katına çıkararak 1970'lerde kendi kendine yeterli hale gelmiştir.

Tarımsal üretimdeki bu olumlu gelişmeler, hızlı nüfus artışlarından dolayı, ne yazık ki yoksul ülkelerdeki beslenme düzeylerini iyileştirememiştir. FAO'nun yaptığı bir araştırmaya göre, Kuzey Amerika'da kişi başına düşen yıllık ortalama gıda tüketimi 500 \$'a yaklaşırken Afrika ve Uzak Doğu'da 100 \$ civarında kalmaktadır. Kuzey-Güney arasındaki beslenme farkının gelecekte daha da büyüyeceği endişesi mevcuttur. Zira tarımda üretim fazlası veren Kuzeyde yıllık doğum oranları % 2'nin altında kalırken Güneyde % 4'ün üzerine çıkmaktadır. Ve yine Kuzeyde kişi başına yıllık gelir 10.000 \$ sınırını çoktan aşmışken, Güney'de 1000 \$ için 2000 yılları hedef gösterilmektedir.

Dünyamızda yetersiz beslenme ve açlık sorunları 19. yüzyılın başında yaşamış İngiliz İktisatçı R. Malthus'u haklı çıkaracak ölçüde gün geçtikçe biraz daha ciddileşmektedir. 1960-70 arasında 13 milyon açlıktan ölüren, bu rakam 1970-80 arası 15'e ve 1980-85 arası da tam 40 milyon'a yükselmiş bulunmaktadır. FAO'nun rakamları bugün dünyamızda yaklaşık 750 milyon insanın açlık tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

- BESLENME SORUNUNA ÇÖZÜM

Beş milyar'ı aşan dünya nüfusunun şu an % 75'inden fazlasını barındıran Güney'in açlık ya da yetersiz beslenme sorunları nasıl çözümlenebilir? Bu genel durum saptamasından sonra böyle bir sorunun ortaya atılması zorunludur. Bu soruya verilecek "sihirli bir

(3) Y. GAZZO; La Politique agricole des Etats-Unis. Economica, 1984, Paris, s. 7.

yanıt"ımız yok. Akla gelen olası çözüm önerileri herkesin düşünebileceği gibi şunlardır; - Gıda yardımı, - İthalat ve mihayret
- Tarımsal kalkınma.

Bunlardan ilk ikisi kısa dönemli çıkış yollarıdır ve Güneyde yetersiz beslenme sorununu sadece hafifletecektir. Soruna kesin çözümü getirecek olan, uzun dönemli ve bir hayli zor olan üçüncü yol, yani her ülkenin kendi tarımsal kalkınmasını gerçekleştirmesidir.

1960'lardan itibaren tarımsal ürün fazlası veren gelişmiş endüstri ülkeleri açlık çeken bölgelere, bazen planlı, bazen rastgele ve bazen de ilgili uluslararası kuruluşlar aracılığı ile yardım yapmaktadırlar. Gönderilen gıda yardımının ne yazık ki çok az bir kısmı hedefe, yani açlık çeken insanlara ulaşabilmektedir. Bu alanda yapılan bir araştırma (4) yoksul ülkelere gönderilen gıda yardımının ancak % 20'sinin sözkonusu insanlara ulaştığını göstermektedir. Geri kalan % 80'lik bölümün bir kısmı yardım alan ülke yöneticilerince iç pazarlarda satılmakta, bir kısmı da çalışma karşılığı olarak işçilere verilmektedir. Gıda yardımının büyük bir kısmının iç pazarlarda satılması tarım ürünleri fiyatlarını düşürmekte, bu da doğal olarak yerli tarımsal üretimin gerilemesine yol açmaktadır.

Öte yandan, yardım yapan hiç bir ülke açlık çeken insanlar için üretim yapmadığından, yapılan gıda yardımı ticari yollardan eritilemeyen üretim fazlasıdır. Örneğin, dünyada en fazla gıda yardımı yapan ülkelerden ABD'nin yardım paketinin temelini tahıl, AT'ninkini ise süt ürünleri oluşturmaktadır. Sonuç olarak gıda yardımları ile Güney'in beslenme sorununun çözümü kavuşamayacağını, ancak açlık çeken bölgelere etkin bir acil gıda programının uygulanmasını şimdilik gerekli görmekteyiz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yoksul ülkelerde beslenme sorununun kökten çözümü, bu ülkelerin kendi tarımsal kalkınmaları ile mümkün olacaktır. Son yıllarda, başta FAO olmak üzere çok sayıda uluslararası kuruluşun yoksul ülkelere gıda yardımından ziyade tarımsal reformlar önermeleri kanımızca yerinde bir davranıştır. Bu ülkelerin sosyo-ekonomik ve fiziki yapılarına uygun tarımsal kalkınma programları uzun dönemde beslenmede yeterliliğin kapılarını açacaktır.

Üçüncü çözüm önerisi olan ithalata gelince; dünya bütün insanlara yetecek kadar yiyecek üretebiliyorsa, teorik olarak ticaret sayesinde herkesi yeterince beslemek mümkündür. Bu durumda, çok büyük gıda açıkları bulunan gelişmekte olan ülkelerin Kuzey'in tarımsal fazlasını ithal etmesi gerekmektedir. Eğer bir mucize olmazsa, bu ülkelerin şu an içinde buldukları

(4) Terre des Hommes-Frères des Hommes et Peuples Solidaires, 1983, Paris.

mali ve ekonomik duruma bakarak, onların bugünden yarına ithalatlarını arttırmalarının mümkün olmadığını söyleyebiliriz.

- DIŞ GELİR VE İTHALAT

Bu durumun tek istisnası, petrol ihracatçısı Orta Doğu ülkeleridir. Gıda açıkları bakımından Güney ülkeleri grubunda yer almalarına karşın, petrolün yarattığı mucize ile kişi başına düşen yıllık gelir bakımından Kuzey grubuna dahil olabilen Orta-Doğu ülkeleri yıldan yıla artan ithalatları ile hem beslenme sorununu çözmüşler, hem de dünyanın en önemli gıda pazarlarından biri haline gelmişlerdir.

1973-74 döneminde petrol fiyatlarının bir anda dört kat artması ile, Orta-Doğu gıda ve tarım ürünleri ithalatı bir anda tırmanışa geçmiş ve 8 yıl içerisinde 10 kat artarak, yıllık ithalat 2 milyar \$'dan 1981'de 21 milyar \$'a yükselmiştir. Bölgenin dünya gıda ithalatındaki payı ise aynı dönemde % 3'ten % 10'lara yükselmiştir (5).

Oysa aynı dönem içerisinde, yani 1973'ten 1981'e, % 30'luk bir pay ile dünyanın en büyük gıda pazarı olan AT'da sözkonusu artış iki kat ile sınırlı kalmıştır. Böyle bir karşılaştırma yapmamızın nedeni, gelir artışının farklı gelir ve gelişme gruplarında gıda tüketimi açısından yapacağı etkileri görmektir.

Sosyo-ekonomik gelişmenin henüz başlangıcında olan Orta-Doğu ülkelerinde insanların gıda ürünleri ile ilgili marjinal tüketim eğilimleri çok yüksektir. Gelirdeki ilk artışlar büyük oranlarda gıda ürünleri talebine yönelmektedir. Tarım kesiminin gelişemediği Orta-Doğu bölgesinde, böyle bir durum gıda ithalatının artması ile eş anlamlıdır. Gıda tüketimi yönünden 1970'lerde doyum noktasına ulaşan AT ülkelerinde, gelir artışının gıda tüketimine yansımaları daha az olmuştur.

Kişi başına düşen yıllık gıda ve tarım ürünü ithalatı yönünden, dünyada ilk sırayı petrol zengini Orta-Doğu ülkeleri almaktadır. Örneğin, Kuveyt, Bahreyn, Katar ve BAE gibi ülkeler her yıl kişi başına 650-750 \$ arasında değişen bir miktarda ithalat yapmaktadırlar. Oysa beslenmek için yabancı kökenli gıda maddelerine aynı oranda gereksinim duyan Afrika için bu rakam, sadece 20 \$'dır. Dünya ortalaması ise 50 \$ civarındadır.

Şimdi gelir-ithalat ilişkisini bir de olumsuz yönüyle ele alalım. Yani gelirin gerilemesi durumunda gıda ve tarım ürünleri ithalatının durumunu inceleyelim. Yine örneğimiz Orta-Doğu bölgesidir. Bilindiği gibi, Bölgenin dış gelirleri petrol fiyatlarına bağlı olarak 1982 yılından sonra gerilemeye başlamış ve 1980 başlarında 200 milyar \$'ı aşan petrol dış gelirleri 1985 yılından

(5) Ahmet ŞAHİNÖZ; ABD-AET- Türkiye Tarım Politikaları ve Dünya Pazarları. T. Sınai Kalkınma Bankası, 1989, İstanbul.

sonra 100 milyar \$'ın altına inmiştir. Düşüş, içinde bulunduğumuz yılın başlarına kadar devam etmiş ve ancak petrol fiyatlarının belli bir düzelme göstermesi ile yeniden yükselmeye başlamıştır.

Bu kısa açıklamadan sonra Bölgenin 1982 sonrası gıda ve tarım ürünleri ithalatındaki gelişmelere bakarak belli sonuçlara varabiliriz. Söz konusu verilere bakarak yaptığımız ilk gözlem; petrol fiyatlarının ve gelirlerinin arttığı 1973-81 döneminde gıda ithalatındaki yıllık artış oranlarının, petrol fiyat ve gelirlerinin gerilediği 1982-88 dönemindeki gıda ithalatının yıllık azalış oranlarından çok daha yüksek olmasıdır. Yani, 1973-81 döneminde gıda ithalatının gelir esnekliği 1982-88 dönemine göre daha yüksektir. Birinci dönemde sözkonusu esneklik 0.6, ikinci dönemde 0.2'dir.

Bir başka deyişle, ilk dönemde petrol fiyatlarındaki her % 10'luk artış bölgenin gıda ve tarım ürünleri ithalatında % 6'lık bir artış sağlarken, 1982-88 döneminde petrol fiyatlarında meydana gelen her % 10'luk azalma sözkonusu ithalatta sadece % 2'lik bir gerilemeye yol açmıştır.

Bu kısa açıklama bizi şu sonuca götürmektedir; Kişiler beslenme konusunda ulaştıkları tüketim düzeyinden kolay kolay geriye dönüş yapamamaktadırlar. Nitekim, Bölge ülkeleri dış gelirlerin azaldığı dönemde iddialı kalkınma projelerinden tasarruf etmiş ya da borçlanmaya gitmiş, fakat gıda ve tarım ürünleri ithalatlarının sürdürmeye çalışmışlardır.

- TÜRKİYE'DE DURUM

Tarımsal üretim ve beslenme yönünden ikiye bölünmüş dünyamızda Türkiye nerede bulunmaktadır? Kanımızca Türkiye hem üretim hem de beslenme yönünden bu iki kutbun tam ortasında bulunmaktadır.

Çünkü Türkiye'nin ne Kuzey yarımküredeki gibi stoklara sığmayan tarımsal fazlası vardır, ne de Güney yarımküredeki gibi açlıkla sonuçlanan çok büyük tarımsal üretim açıkları vardır. Türkiye'de açlık yüzünden ölen insan olmasa da yaygın bir yetersiz beslenme sözkonusudur.

Türkiye aslında, sık sık dile getirildiği gibi beslenmede kendi kendine yeterli bir ülke değildir. Türkiye'nin kendi kendine yeterliliği ancak yetersiz beslenme ile sözkonusu olabilmektedir. Ancak ülkemizin tarım potansiyeli gerçek bir kendi kendine yeterliliği, yani yeterli bir beslenme düzeyinin gerektirdiği gıda ve tarım ürününü gerçekleştirecek düzeydedir. Ne yazık ki bu potansiyel günümüze kadar yeterince değerlendirilememiştir.

Türkiye tarımı 1960'lardan günümüze çok büyük atılımlar gerçekleştirmiştir. Ancak bu atılımlar, tarımsal üretimin bir bölümü ile sınırlı kalmıştır. Bitkisel üretim gerek verimlilik

gerekse de miktar yönünden çok önemli artışlara sahne olurken, hayvansal üretim yerinde saymıştır. Hem süt hem de et üretiminde günümüzde ulaşılan verimlilik düzeyi 1960'lı yılların pek üzerinde değildir. Kısacası 1960 sonrası bitkisel üretimde modern girdi kullanarak geleneksel yapı yerini yavaş yavaş modern bir yapıya bırakırken hayvansal üretim ilkel üretim tekniklerinden kurtulamamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da verimlilik yönünden et üretiminde 3, süt üretiminde 6 kat Avrupa Topluluğu'nun gerisinde bulunmaktayız. Hayvansal üretim ile ilgili olarak modern girdiler ile ürün fiyatları arasındaki dengesizlik de bu kesimde yapısal bir dönüşüm gerçekleştirilmeye engel olmuştur.

İşte Türkiye'nin de bugün yaşadığı yetersiz beslenme olayı, insan beslenmesinde özellikle hayvansal proteinlerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Avrupa Topluluğu ülkelerinde 80 kg'ı aşan kişi başına yıllık et tüketimi ülkemizde 20 kg'ın altına düşmektedir. Benzer bir oranda farklılaşma süt tüketimi için de geçerlidir.

Üretimdeki yetersizlik bir yana, Türkiye'deki adaletsiz gelir dağılımı da nüfusun büyük bir bölümünün yeterli ve dengeli beslenmesine engeldir. Ülkemizde nüfusun % 40'ı, yani 20 milyondan fazla insan Milli Gelirin ancak % 11'ini alabilmektedir. Bir başka deyişle, gelir piramidinin tabanında bulunan bu insanlar yılda 200-300 \$ ile geçimlerini temin etmek durumundadır. Bu düzeyde bir gelir ile sözkonusu insanların daha fazla hayvansal protein tüketmeleri, ülke içi üretim yeterli olsa dahi mümkün değildir.

Sonuç: Beslenmede kendi kendine yeterli olduğu iddia edilen Türkiye, çocuk ölümleri yönünden dünya ülkeleri arasında ilk sıraları işgal etmektedir.

Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda hayvansal üretimde yapısal bir dönüşüm ile verimlilik ve üretim artışları gerçekleştirilmesi zorunluluğu sadece bugünkü yetersiz beslenmesini önlemeye yönelik olmayacaktır. Artan verimlilik ve üretim, zaten hızlı bir biçimde artan yeni nüfusu da beslerken, ihracat artışları ile de ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacaktır. Aksi takdirde bitkisel ürün ihracatında sağladığımız dış geliri hayvansal ürün ithalatında kullanmak durumunda kalırız.